

עדינה שטרנברג

"ובדברך עשיתי" – סיפורי אליהו ואלישע

במקרים רבים בתנ"ך יש טקסט או נושא שעולים בו קולות שונים או סותרים – חלק מן הפסוקים או המקורות מושכים לכיוון אחד, חלק לכיוון אחר, והשאר גמישים יותר. בדרך כלל, הפרשנים השונים חלוקים בין אלו המדגישים את המקורות מן הסוג הראשון לבין אלו המדגישים את המקורות מן הסוג השני.¹ בעקבות כך, כל אחד מפרש את המקורות הגמישים יותר על פי המקורות אותם הוא הדגיש, והוא נאלץ לספק הסברים למקורות ה"סותרים" את שיטתו.²

סיפורי אליהו הם דוגמה קלאסית לטקסט המכיל כיוונים או "קולות" שונים, וניתן לפרשם לכאן או לכאן.³ עם זאת, בסיפורים אלו, קול אחד זכה לאור הזרקורים, ולפיתוח פרשני, בעוד הקול השני לא קיבל, לדעתי, את הבמה הראויה לו. במאמר זה אבחן את שתי האפשרויות הפרשניות שהוצעו, את התימוכין במקורות לכל אחת משתי האפשרויות, ואת המסר שעולה מכל אחת מהן, ואפתח בצורה נרחבת יותר את הכיוון הפחות מוכר. השאלה המרכזית שעומדת על הפרק שדרכה נבחן אליהו, נבחנים מעשיו, ונבחן המסר של הסיפור היא שאלת הערכת דמותו של אליהו: האם אליהו היה שליח ה' להגיב ולפעול מול העם, או שאלהו פעל על דעת עצמו בניגוד לדעתו של ה'.

- 1 בנוסף, יש פרשנים שידגישו את הסתירה בין המקורות ויפתרו אותה ב"תברא – מי ששנה זה לא שנה זה". זוהי דרכם של מבקרי מקרא רבים. ראו לדוגמה: א' רופא, **סיפורי הנביאים, הסיפורת הנבואית במקרא, סוגיה ותולדותיה**, מהדורה שלישית מורחבת, ירושלים תשע"ד, עמ' 164–165.
- 2 דוגמה מובהקת היא היחס למלוכה במקרא בכלל ובספר שופטים בפרט. ראו לדוגמה: י' לורברבוים, **מלך אביון, המלוכה בספרות היהודית הקלאסית**, רמת גן 2008. דוגמה נוספת נוגעת להערכה של התנהגותם של בני ישראל במדבר, במיוחד לאור ירמיהו ב' א–ב מחד, ויחזקאל כ' מאידך. על הקולות השונים של הטקסט, שבאים לידי ביטוי בפירושים השונים, ראו: ד' בויארין, **מדרש תנאים: אינטרטקסטואליות וקריאת מדרש**, תרגום: דוד לוביש, ירושלים תשע"א; Boyarin, D., 'Voices in the Text: Midrash and the Inner Tension of Biblical Narrative', *Review Biblique* 93–4 (1986), pp. 581–597. לתופעה שמזהה בויארין בנוגע למדרש, ישנה מקבילה בפרשנים הקלאסיים והמודרניים.
- 3 מחקרים רבים ראו שינוי בין האופי של אליהו כמשתקף במקרא (דמות של קנאות) לדמותו בספרות חז"ל (שהיא רכה יותר). עם זאת, לדעת ע' ישראלי ('קנאותו של אליהו במסורת המדרש ובספר הזוהר', **דרך אגדה** ו [תשס"ג], עמ' 113, הערה 22), ספרות חז"ל מביאה לידי ביטוי היבטים שונים של הדמות של אליהו שכבר קיימים בטקסט – הקשים יותר לצד הרכים יותר (ראו שם גם לדעות החולקות).

הכיוון הראשון, והמוכר יותר, גורס שאליהו **זם** את הצעדים שלו מול העם, והוא שבחר לעצור את הגשם (מל"א י"ז, א). לפי שיטה זו, אליהו הנביא ראה את התנהגות העם, את המצב הרוחני הירוד של הדור, והחליט לעשות מעשה. מסיבות שונות הקב"ה החליט לעמוד מאחורי ההחלטה הזו ולקיימה,⁵ אם כי הוא לא היה מרוצה ממנה.⁶

הכיוון השני הוא שאליהו פעל **בשליחות ה'**. לפי הפירוש הזה, ה' שלח את אליהו להעניש את העם ולהחזירו בתשובה. בין אם ה' בחר באופן ישיר באמצעי של בצורת, ובין אם אליהו בחר בדרך המסוימת הזו, השליחות עצמה הייתה בדבר ה' ולרצונו.

השאלה, האם ענישת העם הייתה ביוזמת אליהו (שלא לגמרי לפי רצון ה') או ביוזמת הקב"ה או לרצונו, משפיעה על ההבנה של הסיפור כולו. לשאלה זו השלכות בנוגע להבנת האירועים המתרחשים לאליהו בשנות הבצורת – ההסתתרות בנחל כרית, וכלכלתו בידי העורבים (י"ז, ב-ז); ייבוש הנחל, המעבר לבית האלמנה בצרפת ומות הילד (שם, פס' ח-כד); ולהבנת הדרך והעיתוי שבהם אליהו מתגלה לאחאב (שם, פרק י"ח). באופן מיוחד יש לשאלה זו השלכה על הבנת המעמד בהר חורב והנחיית ה' לאליהו בסוף המעמד בנוגע למינויים של חזאל, יהוא ואלישע (שם, י"ט טו-יח).⁷ יש לכך גם השפעה על הבנת המסר של כלל סיפורי אליהו.

- 4 כל ההפניות בהמשך יהיו לספר מלכים א' אלא אם כן צוין אחרת.
- 5 הסברים שונים מדוע ה' קיים את דברי אליהו הם: מכיוון שבאמת היה צריך להעניש את העם; בגלל האוטונומיה המוענקת לנביא לפעול כראות עיניו, גם אם הקב"ה היה מחליט לפעול אחרת (ראו: א' סמט, **פרקי אליהו**, תל אביב תש"ע, עמ' 14-18); או בשל השבועה ש"כפתה" את הקב"ה לקיים את דבר הנביא (השוו: בבלי תענית כג ע"א).
- 6 אפשר להציג ביקורת אלוהית על דרכו של אליהו, גם אם נאמר שהרעיון לבצורת היה מאת ה'. המכילתא מבקרת את אליהו על כך שאימץ את ההנחיה להעניש את העם, ולא ביקש ללמד עליהם סגוריה (מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה א, מהדורת הורביץ ורביץ, עמ' 4, ובמקבילות): "נמצאת אתה אומר שלשה בנים הם אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן. ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן. ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן... אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן שנאמר קנא קנאתי ליי' אלהי צבאות וגו' (מלכים א' יט י) ומה נאמר שם... שאין תלמוד לומר לנביא תחתך אלא שאי איפשי בנבואתך. יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב...". דברי המדרש הם למעשה גוון אחר של ייחוס מעשה הקנאות לאליהו, וביקורת עליו בשל כך.
- 7 בדברים הבאים נציג את שני הכיוונים המרכזיים הללו. ישנן כמה עמדות ביניים, לדוגמה: דעת הרב א' בזק, שהבצורת הייתה ברצון ה', אך יש ביקורת על אופן הצגתה לעם, כאילו הייתה ביוזמת אליהו. ראו, לדוגמה: <https://www.youtube.com/watch?v=9y8IGINT9fY>. לאחרונה הופיעה עמדה נוספת, של י' ברוכי, **מעשי אליהו ואלישע, הזווית ההיסטורית**, מרכז שפירא תשפ"א. לדעתו, הפסקת הגשמים הייתה יוזמת אליהו, בניגוד לעמדת ה', שרצה לבער את בית אחאב, כשם שביער את המלכים הקודמים וביתם. אליהו ביכר ניסיון לחינוך העם באמצעות הפסקת הגשם, במקום האפשרות הישירה יותר של ביעור בית אחאב, ניסיון שהתברר בחורב שכשל. עיינו שם. ישנם כמה קשיים בפירוש שלו, אך אכמ"ל.

"ותגזר אומר ויקם לך" (איוב כ"ב, כח) – אליהו גוזר והקב"ה מקיים

הכיוון הראשון, או ה"קול" הראשון, שמפותח במדרשי חז"ל, בפרשנות הקלאסית¹⁰ ואצל פרשנים מודרניים¹¹, הוא שאליהו הנביא החליט על דעת עצמו למנוע גשם מעם ישראל.¹² זהו הכיוון המפורסם יותר,¹³ ונראה על מה הוא מבוסס, לפני הצגת הביסוס לכיוון השני, ופיתוחו. **שבועת אליהו** – הבסיס העיקרי לכיוון זה הוא העובדה שאליהו עצמו נשבע להפסיק את הגשמים. הוא אמנם נשבע בשם ה', אך נראה שהוא בא בשם עצמו (י"ז, א): "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵינוּ

8 פסוק זה נבחר בשל ציטוטו בתוך דברי רד"ק (על י"ז, א). פסוק זה גם מצוטט בבבלי תענית כג ע"א לגבי חוני המעגל שגזר על הורדת הגשמים בעת בצורת (ואולי משם היווה מקור השראה לרד"ק). סוגיה זו משווה בין חוני המעגל לבין אליהו הנביא, וראו על כך גם אצל סמט (לעיל, הערה 4), עמ' 240–245. 9 לדוגמה: מכילתא דרבי ישמעאל פסחא א, מהד' הורוביץ-רבין עמ' 4; ירושלמי ברכות פ"ה הל"ב; ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, כח ע"ב; סדר אליהו זוטא פירקא ח; ברכות ה ע"ב, תענית ג ע"ב, סנהדרין ק"ג ע"א; שיר השירים רבה פרשה א; שיר השירים זוטא, מהד' בובר ח ו; פסיקתא רבתי פ"א, מהד' איש שלום מב ע"ב; ועוד רבים. לעיון במדרש וברקע לפרשנות המוצגת בו, ראו בניתוח של ע' קדרי, **עד שיבוא אליהו – דמותו של אליהו הנביא בספרות התנאים**, ירושלים תשפ"א, עמ' 100–121.

10 רש"י, רד"ק (באופן חלקי), אברבנאל, מלבי"ם. 11 י' זקוביץ, "קול דממה דקה" – צורה ותוכן במלכים א' יט', **תרביץ** נא (תשמ"ב), עמ' 329–346; י' אמית, **עולם התנ"ך**, מלכים א, תל אביב 1994, עמ' 182–183; י' נבו, **איש המקרא מול בוראו, עיונים בסוגיות מקראיות**, ירושלים תשע"ט, עמ' 111–117; הרב אביה הכהן, **עיונים בעריכת סיפורי אליהו ואלישע – מלכים א ט"ז כט – מלכים ב ח' כט**, עבודת גמר לתואר מוסמך, ירושלים תשס"ג, עמ' 62–76; הרב בן-ציון קריגר, **אליהו, נביא בעין הסערה, עיון מחודש בפרקי אליהו בתנ"ך עפ"י המקורות**, מרכז שפירא תשס"ו; סמט (לעיל, הערה 4), עמ' 283–289; ראו גם התייחסויות לאופנים שונים של ביקורת על מעשיו של אליהו אצל: A.J. Hauser, R. Gregory, *From Carmel to Horeb, Elijah in Crisis*, Sheffield 1990. 12 נראה שתפיסה זו מבוססת על ההנחה שלנביאים יש מנדט לפעול, גם אם לא תמיד לפי רצון ה', ושה' לא תמיד מסכים, אך ישתף פעולה ויפעל לשכנע את הנביא לפעול באופן אחר. קשה למצוא דוגמה נוספת להתנהלות כזו בתנ"ך. יונה חולק על דרך הרחמים של ה', וה' כופה אותו למלא את תפקידו בתוכנית האלוהית (אמנם לדעת הרב לאו, ייתכן שיונה משפיע על ה' להפעיל את מידה הרחמים גם כלפי ישראל. ראו: ב' לאו, **שמונה נביאים, בעבותות אהבה**, ראשון לציון 2016, עמ' 33). משה מבקש מה' להפעיל את מידה הרחמים כלפי עמו, וה' מקבל את דבריו, אך בהמשך נראה שזה מתאים גם לתוכנית האלוהית (ה' לא משפיע על משה להפעיל תוכנית פעולה הפוכה). יש לנו מקומות שבהם ה' מעביר את הנביא תהליך – ה' מרגיל את ירמיהו לרעיון שיש בכוחו להינבא אל העם, הוא משתמש במראות נבואה כדי להבהיר לנביא עמוס שלא תמיד הוא מבין הכול עד הסוף, וממילא היכולת שלו לבקש רחמים על העם מוגבלת, ועוד כיצא בזה. אך דוגמה ממשית שבה ה' ממלא את רצון הנביא, בניגוד לרצונו, ומנסה לגרום לנביא לשנות את דעתו, קשה למצוא. אם בכלל, אפשר למצוא שה' ממלא את רצון העם, אך מבטא חוסר נחת ברור בעניין – כפי שניתן לראות בסוגיית מינוי מלך (שמ"א ח'). בנוסף, קשה למצוא מקרה נוסף של "פיטורי נביא", כפי שנטען במכילתא ובפרשנים בעקבותיה.

13 זה הכיוון שקיים בתוכנית הלימודים של החינוך הדתי באתר ללמוד וללמד, וממילא גם הכיוון העיקרי שמוכר בציבור.

הַתְּשִׁבִי מִתְּשִׁבִי גִלְעָד אֶל אַחֲזָב חִי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לִפְנֵי אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לִפִּי דְּבָרִי.¹⁴ אליהו לא פותח את דבריו ב"כה אמר ה'" (כפי שהוא עושה, לדוגמה, בהבטיחו לאלמנה הצרפתית שכד הקמח לא יכלה וצפחת השמן לא תחסר).¹⁵ הוא נשבע בשם ה', את שבועת עצמו. הוא אף מתנה את ירידת הגשם בדברי עצמו: "כי אם לפי דברי".¹⁶

המעמד בהר חורב – המקור השני התומך לכאורה בכיוון זה הוא תיאור המעמד בהר חורב. כאשר אליהו נשאל "מה לך פה אליהו?", הוא עונה (י"ט, י): "וַיֹּאמֶר קִנְאָה קִנְאִיתִי לַה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת כִּי עָזְבוּ בְרִיתֶךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֶיךָ הָרְסוּ וְאֶת נְבִיאֶיךָ הָרְגוּ בַּחֶרֶב וְאֶתְּרִי אֲנִי לְבָדִי וַיִּבְקְשׁוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ". עדותו של אליהו "קנא קנאתי" כמוה כהודאה בכך שאליהו הוא היוזם של הפעולות שבהן נקט עד כה.¹⁷ בהמשך לכך, משתמע שהשאלה החוזרת של הקב"ה "מה לך פה אליהו" מבטאת חוסר נחת מהתשובה של אליהו "קנא קנאתי", ומכאן שקנאת אליהו לא הייתה לרוחו של הקב"ה. מינוי אלישע לנביא תחת אליהו, בעקבות הדין ודברים הללו, מתברר כהדחת אליהו מתפקיד הנבואה, והחלפתו בנביא אחר.¹⁸

שאר סיפורי אליהו – בעקבות ההבנה שעצירת הגשמים הייתה יוזמת אליהו, ושהמעמד בהר חורב נועד "לפטור" את אליהו ולמנות נביא אחר תחתיו, מתפרשים גם הסיפורים בינתיים

14 בעקבות סמיכות הפסוקים בין מעשה חיאל בית האלי לבין שבועת אליהו, חז"ל (ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, כח ע"ב; בבלי סנהדרין ק"ג ע"א) דרשו שהגזרה על הבצורת הייתה תגובה של אליהו להקנטה של חיאל בית האלי (ששבועת יהושע מתקיימת, אבל לא דבר ה' בספר דברים). וכן מביא רש"י (י"ז, א). לפי ניסוחו של רד"ק (י"ז, א), הקב"ה בחר להאריך אפו, ואילו אליהו החליט שיש להפעיל את האיום שנאמר בתורה: "וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר" (דברים י"א, יז). יש לציין שהרבה מפירושי רד"ק מתאימים לכיוון השני, כפי שנראה בהמשך, ולכן נראה שלדעת רד"ק אף אם עצירת הגשמים הייתה ביוזמת אליהו, היא הייתה קרובה מאוד לדעת הבורא.

15 י"ז, יד.

16 ראו: M. Cogan, 1 Kings, Anchor Bible, Doubleday 2001, p. 45.

17 ניתן להשוות את קנאת אליהו לקנאת פנחס לה' (במדבר כ"ה, ז-יג). כשם שפנחס הגיב באופן עצמאי למציאות שלפניו והרג את הנשיא ואת המדיינית (וכשם שיהושע תבע את כבוד רבו כאשר נוכח לדעת שאלדד ומידד מתנבאים במחנה – במדבר י"א, כז-כט), כך ניתן להבין שאליהו תבע את כבוד ה', על דעת עצמו, כשקינא את קנאתו. ראו לדוגמה: סדר אליהו זוטא פירקא ח, מהד' איש שלום עמ' 186. ההשוואה בין פנחס לאלהו באה לידי ביטוי בדברי ריש לקיש (בילקוט שמעוני פנחס רמז תשפא) שפנחס הוא אליהו (וראו גם בבא מציעא קיד ע"א, פרקי דרבי אליעזר פרק מז, זוהר שמות כי תשא מו). אך ראו במאמרו של ע' ישראלי [לעיל, הערה 3], עמ' 103-124), שחז"ל טשטשו את הזיהוי הזה, והוא עולה דווקא במקורות חוץ תלמודיים או בתר תלמודיים. מכל מקום, חשוב לציין כי לדעת פרשנים רבים (רש"י, רד"ק, רלב"ג, ר"י קרא, וכו') אמירה זו נאמרה על הריגת נביאי הבעל ולא על אי הורדת הגשם. הריגת נביאי הבעל דומה יותר למעשה של פנחס מאשר הגזרה על הגשם. השוו גם: ר' יצחק עראמה, **עקידת יצחק**, למברג 1868, ספר במדבר, שער שמונים ושלשה, קכז ע"א-ע"ב.

18 רש"י על י"ט, טז: "תמשח לנביא תחתיו" – אי איפשי בנביאותך מאחר שאתה מלמד קטיגוריא על בני". וראו לעיל, הערה 8.

(שם י"ז, ז): אליהו נשלח לגלות; ראשית הוא נשלח "קדמה"¹⁹ לנחל כרית, לחוות את המים שנכרתים, ובהמשך נשלח לחזות בקשיי האנשים הפשוטים בצידון. גלות זו נועדה להבהיר לאליהו שה' אינו מרוצה מהבצורת.²⁰

דמות של אש ודמות של מים – על פי ההנחה שאליהו מייצג מידת דין נוקשה, נוקשה יותר ממה שהקב"ה חפץ, נתפסת גם דמותו של אלישע. אליהו נתפס כנביא של אש²¹ ואלישע כנביא של מים.²² ואכן, דמותו של אליהו רצופה באש שיוורדת מן השמיים – באש שיוורדת בהר הכרמל (י"ח, לח) ובאש שירדה ואכלה את שליחי אחזיה מלך ישראל (מל"ב א', י-יד). אפשר להוסיף לכך את הבצורת שייבשה את הטל ואת המטר (י"ז, א), ולבסוף את האש שלקחה עמה את אליהו חזרה השמימה (מל"ב ב', יא).²³ לעומת זאת, אלישע מאכיל את הפועלים העובדים

19 כלשון **הכלי יקר**, ר' שמואל לניאדו, מלכים א, חלק ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 597–598: "לך נע ונד ופנית לך קדמה". בפסוק עצמו כתוב (י"ז, ג): "לֵךְ מִזֶּה וּפְנִינָה לְךָ קִדְמָה". הוספת "נע ונד" לתוך ציטוט הפסוק רומז לעונשו של קין לאחר הריגת הבל (בראשית ד', יב-טז): "נָע וָנָד תִּהְיֶה בְּאָרְץ... וַיֵּצֵא קַיִן מִלְּפָנֵי ה' וַיֵּשֶׁב בְּאָרְץ נֹד קִדְמַת עֵדֶן". גם קין (כמו גם האדם הראשון) גורש מזרחה. סמט (לעיל, הערה 4), עמ' 37–38 בנה את פירושו סביב דברי הכלי יקר. אך יש לציין שבפירוש הכלי יקר עצמו לא ברורה דיה ההבחנה בין דבר הנביא לבין השליחות, ומשמע מדבריו שאליהו בא בשליחות ה', אבל הגזים בתגובה בכך שמנע גם את הטל ולא רק את המטר.

20 ראו: רש"י לפרק י"ז, ז ובפירוש ר"י קרא שם. השוו גם פירוש המצודות, מלבי"ם ואלשיך על אתר, ובפירוש אברבנאל, הוצאת חורב, ירושלים תשע"א, עמ' 331. הדברים מבוארים בדברי כלי יקר, שהובאו בהערה הקודמת.

21 ראו אברבנאל למלכים ב פרק ב'; **ספר בן סירא** מח, א-ט, מהד' כהנא, עמ' 89–90; ב' אופנהיימר, **הנבואה הקדומה בישראל**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 186–187; ד' חשן, **אש ומים, מודלים פילוסופיים בחז"ל ובמקרא**, ירושלים 2012, ובמיוחד עמ' 216–288, 232–235; רלב"ג, אברבנאל ומלבי"ם על אתר שהתייחסו לרוח, לרעש ולאש כצורות הקנאה שהפעיל אליהו, שה' לא חפץ בהם. וראו גם שו"ת רדב"ז, חלק ו, שני אלפים, רצד.

22 א' הכהן, **עיונים בעריכת סיפורי אליהו ואלישע** – **מלכים א ט"ז כט** – **מלכים ב ח' כט**, עבודת גמר לתואר מוסמך, ירושלים תשס"ג, עמ' 62–76; **מלכים ב', דפים למעיין ולמורה**, מכללת הרצוג, אלון שבות תשס"ה, עמ' 18. לאו (לעיל, הערה 11), עמ' 17 (אם כי ראו להלן הערה 68). השוו: סדר אליהו רבה פירקא יז, שמזהה את אלישע כמי שמילא את התעלה בהר הכרמל במים.

23 ניתן להוסיף על כך גם את הקשר שבין אליהו לרוח – עובדיה מסביר לאליהו שהוא חושד שהרוח תיקח אותו ותעלים אותו שנית (י"ח, יב), וכך גם סבורים בני הנביאים שמא אליהו, שעלה בסערה השמימה נלקח על ידי הרוח והושלך באחד הגיאיות (מל"ב ב', טז). הן הרוח והן הרעש מוגדרים במעמד בהר חורב ככאלו שאינם מייצגים את הקב"ה: "לא ברוח ה'... לא ברעש ה'..." (י"ט, יא). בעקבות כך מפרש מלבי"ם שההתגלות בחורב נועדה להבהיר לאליהו מה הם האמצעים הלא רצויים לפעילות בעולם. גם האלשיך (על אתר) מפרש ברוח דומה, וקובע שמקום ההתגלות לאליהו – בהר חורב, בנקרה/מערה, אמור לעורר אצלו את ההבנה שזהו מקום של רחמים, שכן באירוע דומה ירדו לעולם י"ג מידות של רחמים. עם זאת, אליהו נשאר דבק בקנאותו, ולא קיבל את המסר.

עמו לפני שהוא עוזב עם אליהו (י"ט, כא),²⁴ מרפא את המים ביריחו (מל"ב ב', יט-כב), מוריד מים בארץ אדום (מל"ב ג', טז-כב) ומאכיל אנשים – את האלמנה באמצעות שפע השמן (מל"ב ד', א-ז), את בני הנביאים מספר פעמים (שם לח-מד) ואפילו את תושבי שומרון ואת מלך ארם (מל"ב ו'-ז). גם את נעמן המצורע מרפא אלישע באמצעות ההנחיה לטבול במים (מל"ב ה', י). אלישע גם מתואר כמי שיצק מים על ידי אליהו (מל"ב ג', יא).²⁵ תיאורים אלו מבססים את ההבנה כי אליהו בא לשרוף ואילו אלישע בא להחיות, ודרכו של אליהו נדחית מפני דרכו של אלישע.

"כִּי אִם גָּלָה סוּדוֹ אֶל עַבְדֵּי הַנְּבִיאִים" (עמוס ג' ז) – אליהו כשליח ה'

הכיוון השני והמוכר פחות לפרש את סיפורי אליהו יוצא מנקודת הנחה שאליהו לא פעל על דעת עצמו אלא כשליח ה'. כמה מקורות מבססים הבנה זו ומוליקים אליה, וניתן למצוא מעט מהפרשנים הקלאסיים²⁶ ומפרשני זמננו²⁷ שמפרשים באופן זה. ברצוני להציג את המקורות הרלוונטיים, ולפתח את התפיסה הזו, שנראית לי נכונה יותר בהבנת הפסוקים.

עדותו של אליהו בפני העם – מקור חשוב לתפיסה זו הוא עדותו של אליהו עצמו. כאשר אליהו עומד בהר הכרמל ומבקש מה' להוריד אש מן השמיים, הוא זועק את הדברים הבאים (י"ח, לו): **"וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי אֲבִרְהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל הַיּוֹם יָדַעְתִּי כִּי אַתָּה אֱלֹהִים בִּישְׂרָאֵל וְאֲנִי עַבְדְּךָ וּבְדַבְּרֶיךָ [ובדברך קרי] עָשִׂיתִי אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה".** אליהו מעיד על עצמו, ומבקש אף מה' שיעיד

24 אלישע אף עושה זאת במהירות בכך שהשתמש בכלי הבקר כדי ליצור את האש ולא חיפש עצים במקום אחר. כפי שמציין הרב אביה הכהן, הוא גם קשור יותר לאנשים באופן כללי – יש לו הורים שהוא נפרד מהם, ואנשים שהוא דואג להם, בניגוד לאלהו המתבודד והבודד. ראו: א' הכהן, 'סיפור פגישת אליהו ואלישע', **דרך אגדה** ו' (תשס"ג), עמ' 4033.

25 ראו גם ברש"י, ולעיל, הערה 21.

26 כדברי ר"י כספי (י"ז, א): "כי אם לפי דברי – הכנוי לאלהו, ואין ספק שדבריו יהיו מאת יי', ובאור זה הכלל אוצר יי' יבוא". קשה לדעת למה מתכוון ר"י כספי, בייחסו הדברים לה', לאור גישתו הפילוסופית הכללית, שכל דבר מיוחס לה' בתור הסיבה הראשונה. ראו ר"י כספי, **טירת הכסף**, מתוך **משנה כסף**, הוצאת י"ה לאסט, פרעסבורג תרס"ה, עמ' 13. וראו להלן את דברי רלב"ג בגוף המאמר. כמו כן, ניתן למצוא בדברי רד"ק אמירות הקרובות לרעיון הזה, אם כי גם דבריו מושכים לכיוונים שונים.

27 ראו: הרב י' אריאל, **מקדש מלך, עיונים בספר מלכים**, חספין 1994, עמ' 146-165. חלק גדול מהדברים הבאים מובאים שם. עיקרי הדברים מופיעים אף בפירושו י' קיל, **דעת מקרא** (מלכים, חלק א, ירושלים תשמ"ט). בסוף דבריי אגיע למסקנות שונות, בעיקר בכל הנוגע למשמעות המעמד בהר הכרמל ובנוגע לתפקידו של אלישע. ראו גם: א' סימון, **קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים-רמת-גן, תשנ"ז**, עמ' 189-278 (ובעקבותיו לאחרונה: ע' קדרי, **עד שיבוא אליהו – דמותו של אליהו הנביא בספרות הנביאים**, ירושלים תשפ"א, עמ' 100-105). דברים רבים מן הדברים שיובאו להלן מקבילים לדבריהם. מטרת הדברים כאן לבדד את הטיעונים המרכזיים בעד ונגד כל שיטה כדי שיהיה אפשר לדון בהם באופן עצמאי, ולא רק כחלק משטף הדברים והפרשנות, וכדי לחדד את המסר של כל שיטה.

עליו, כי פעולותיו עד כה היו בדבר ה'. דברי אליהו אלו מזכירים את דברי משה רבנו מאות שנים קודם (במדבר ט"ז):²⁸

(כח) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּזֹאת תִּדְעוּן כִּי ה' שְׁלַחְנִי לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה כִּי לֹא מִלְּבִי. (כט) אִם כְּמוֹת כָּל הָאָדָם יִמְתּוּן אֱלֹה וּפָקַדְתָּ כָּל הָאָדָם יִפְקַד עֲלֵיהֶם לֹא ה' שְׁלַחְנִי. (ל) וְאִם בְּרִיָּאָה יִבְרָא ה' וּפָצְתָה הָאָדָמָה אֶת פִּיהָ וּבָלְעָה אֹתָם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם וַיִּרְדּוּ חַיִּים שְׂאֵלָה וַיִּדְעֻתָם כִּי נֶאֱצָו הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֶת ה'. (לא) וַיְהִי כִכְלָתוֹ לְדַבֵּר אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַתִּבָּקַע הָאָדָמָה אֲשֶׁר תַּחְתֵּיהֶם.

אליהו, כמשה, עומד מול אנשים הסבורים כי הוא המשפיע על המציאות והוא קובע את רצון ה'. כמו משה, שצריך להוכיח לקרח, לעדתו ולעם כולו "כי לא מלבי", אף אליהו צריך להוציא מידי אחאב ומדעת העם את התפיסה שהוא עוכר ישראל ושהוא זה שהביא את הרעב על העם (י"ח, יז). כשם שה' עונה למשה במדבר, כך הוא עונה לאליהו בכרמל.²⁹ פירוש זה מופיע בדברי הרלב"ג (שם):

ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה – ר"ל בשליחותך ובמצותך כי ידמה שצוהו על זה כמו שזכרנו.³⁰

תפילת אליהו לה' – מקור נוסף להבנה שעצירת הגשם לא הייתה יוזמה של אליהו אלא של הקב"ה הוא מתוך דבריו של אליהו לקב"ה. בסוף השנה שאלהו ניזון בבית האלמנה, מת בנה.

28 וראו קיל שם, עמ' שעג.

29 אמנם ייתכן שהן פתיחת האדמה את פיה (רעש?) בימי משה והן האש שאכלה את הקרבן היו ניסים שמשה ואליהו יזמו, אך מטרתם לומר שהשליחות כולה הייתה בדבר ה'. לשיטת רש"י ואחרים בעקבות חז"ל (ירושלמי פ"ב ה"ח, סה ע"ד ובמקבילות, והשוו רמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ט ה"ג), אליהו מבקש הוכחה לכך שבניית המזבח בהר הכרמל, בניגוד לאיסור הבמות, היא על פי דבר ה'. לדעת רד"ק, עצם התפילה מעידה על כך שאלהו עשה את המזבח מליבו, והוא מבקש לכך אישור אלוהי. ועם זאת, הוא מתרץ את עניין התפילה גם על פי ההנחה שהמעשה כולו היה בדבר השם, עיינו שם. לדעת אברבנאל (הוצאת חורב, עמ' 344) "בדברך" פירושו "לשמך", והוא מתפלל שה' יראה שאלהו פעל עבור הקב"ה, גם אם מיוזמתו שלו. אף הוא מסכים לדעת רד"ק, ש: "והנה נצטרך אליהו להתפלל ולפצור ולהרבות בתפילה ובתחנונים על הורדת האש, לפי שאלהו עשה הבחינה הזאת מעצמו בלי ציווי אלהי". עם זאת, כפי שמציין אברבנאל בעצמו, תימה גדולה שאלהו לא רק מנסה את ה' אלא עושה זאת באמצעות עבירה על איסור תורה של זביחה בבמות. ראו דיון בדעות השונות ומקורות נוספים אצל קריגר (לעיל, הערה 10), עמ' 153–158 שנוטה לדעה שאלהו עשה על דעת עצמו. מכל מקום, לדעתי פשוטה יותר ההבנה, שיש כאן עדות שמכלול מעשיו של אליהו נעשה בשליחות ה'.

30 רלב"ג מפנה לפירוש שלו למל"א י"ז, א, שם הוא קובע שמעבר לשליחות ה' אליהו הוסיף גזרה גם על הטל שייפסק, גזרה שלא נתקיימה (ויש להניח שהיא לא נתקיימה כי היא לא הייתה ברצון ה'). עם זאת, רלב"ג (י"ח, לו) מניח שיתכן שהאמצעים נעשו ביוזמת אליהו (כגון תהליך הבירור מול נביאי הבעל), אך המטרה הסופית של החזרת העם בתשובה באמצעות מניעת הגשם ואחר כך הורדתו, היו בדבר ה'.

בעקבות מוות זה, אליהו לוקח את הילד ומניחו על מיטתו וזועק כלפי ה' (י"ז, כ): "יִיָּקְרָא אֵל ה' וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי הַגֹּם עַל הָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר אָנִי מִתְגֹּרֵר עִמָּה הֲרַעוֹתָ לְהַמִּית אֶת בְּנָהּ". אליהו קובל על כך שה' הרע גֹּם לבן האלמנה. אף כאן מהדהדים באוזנינו דברי משה רבנו (שמות ה', כב-כג): "וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמֶר ה' לָמָּה הֲרַעוֹתָ לָעָם הַזֶּה לָמָּה זֶה שָׁלַחְתָּנִי. וַיֹּמַר בְּאֵתִי אֵל פְּרָעָה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הֲרַע לָעָם הַזֶּה וְהֵצֵל לֹא הֵצֵלְתָּ אֶת עַמֶּךָ".³¹ משה קובל על כך שהוא נשלח להציל ובמקום להציל התוצאה היא הרעה לעם, תוצאה שה' לא הזהירו מפניה והוא לא ציפה לה. גם אליהו הנביא מתרעם על ההרעה שהורעה לבן האלמנה, הרעה שלא הייתה צפויה. מדבריו משתמע שהרעה זו מתוספת להרעה קודמת שה' כבר גרם לה, ומסתבר לומר שהרעה זו היא הבצורת שה' שלח את אליהו לגזור על העם.³² כך אכן מפרש הרד"ק (שם):³³

הגם אל האלמנה – כלומר אפילו על האלמנה פקדת העון כמו **שאתה** פוקד היום עונם
ישראל בעצירת הגשמים.³⁴

דברי אליהו לאלמנה – דברי אליהו לאלמנה מהווים עדות נוספת לתודעה של אליהו שה' הוא שיוריד את הגשם (וממילא מי שעצר אותו הוא ה'): "כִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כִּדְבָרִי לֹא תִכָּלֶה וְצִפְחֹת הַשֶּׁמֶן לֹא תִחָסְרָן עַד יוֹם תֵּתֶן [תת קרי] ה' גֶּשֶׁם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (י"ז, יד). אליהו איננו תולה את ירידת הגשם ב"דברו" אלא בקב"ה.³⁵

הציווי על סדרת המינויים בהר חורב – מקור נוסף שמהווה לדעתי ראיה חזקה דווקא לתפיסה שענישת ישראל בימי אליהו הייתה על דעת ה', הם דברי ה' לאליהו בסוף המעמד בהר חורב (י"ט):

- 31 ראו: קיל (לעיל, הערה 26), עמ' ס; סימון (לעיל, הערה 26), עמ' 202-203.
- 32 מדרש חז"ל, חריג יחסית, רואה גם בדברים נוספים של אליהו, האשמה כלפי שמיא, שה' הוא האשם בחטאי העם. ראו בבלי ברכות לא ע"ב: "ואמר ר' אלעזר: אליהו הטיח דברים כלפי מעלה...".
- 33 ראו גם קוגן (לעיל, הערה 15), עמ' 429.
- 34 כפי שציננתי בתחילת דבריי, הפרשנים שצוינו בחלק הקודם אינם יכולים לפרש כך את הפסוק וממילא הם מפרשים אותו באופן אחר, ובהתאם לתפיסה הכללית של הפרשה כולה. פרשנים רבים (מצודות, מלבי"ם, אלשיך) קובעים שה"גם" מתייחס לאלהו (וראו גם פרקי דרבי אליעזר לג). אליהו זועק על כך שה' הרע לא רק לו (על ידי נדודים וגלות) אלא גם לבן האלמנה שהוא מתגורר עם אמו. לדעת אברבנאל (הוצאת חורב, עמ' 334), הקביעה "הגם על בן האלמנה הרעת" באה להשוות בין בן האלמנה לבין בניו של חיאל בית האלי, שבניו מתו בשל רשעות אביהם, ואילו בן האלמנה מת למרות צדקת אמו.
- 35 הרב סמט (לעיל, הערה 4), עמ' 56-57 מתייחס לניסוח הזה וקובע שאלהו כאן מתחיל להבין את הרעיון שה' הוא שיתן את הגשם. הוא רואה בכך תהליך, כשהוא מפרש את המקורות שתומכים בכך שהיזומה היא של אליהו כפשוטו, ואת המקורות האחרים, כניצנים של הבנה, תהליך של שינוי וכיוצא בזה. הרב בזק (לעיל, הערה 6) סבור שהביקורת על אליהו הייתה על כך שתלה את הדברים בעצמו, וכאן הוא הפנים את המסר שהגשם ועצירתו הם משמיים. כאמור, אפשר להפנות את הזרקור לדברי אליהו הראשונים ולפרש באמצעותם את דבריו כאן, ואפשר לעשות להפך, ולהסיק מדברי אליהו כאן על הבנת דבריו הראשונים.

(טו) וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו לֵךְ שׁוּב לְדֶרֶכְךָ מִדְּבַרְךָ דְּמָשֶׁק וּבֹאֵת וּמְשַׁחֵת אֶת חֲזָאֵל לְמַלְךְ עַל אֲרָם. (טז) וְאֵת יְהוּא בֶן נִמְשִׁי תִמְשַׁח לְמַלְךְ עַל יִשְׂרָאֵל וְאֵת אֱלִישֶׁעַ בֶּן שֹׁפָט מֵאֶבֶל מַחֲזֵלָה תִמְשַׁח לְנָבִיא תַּחְתָּיָךְ. (יז) וְהָיָה הַנִּמְלֹט מִחֶרֶב חֲזָאֵל יָמִית יְהוּא וְהַנִּמְלֹט מִחֶרֶב יְהוּא יָמִית אֱלִישֶׁעַ. (יח) וְהִשְׁאֲרֵתִי בְּיִשְׂרָאֵל שְׂבַעַת אֲלָפִים כָּל הַבְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לְבַעַל וְכָל הַפָּה אֲשֶׁר לֹא נָשָׁק לוֹ.

פסוקים אלה מעידים על המשך הקו התקיף של אליהו. המלכים והנביא שהוא מצווה למשוך נועדו להמית, כדי שלבסוף יישארו בישראל רק אלו שלא עבדו את הבעל.³⁶ מקריאה זו עולה תמונה שונה לחלוטין מזו שהציעו האוחזים בכיוון המקובל. מסתבר יותר שמינוי אלישע בא כדי לענות על תלונת אליהו "ואותר אנכי לבדי" (י"ט, י, יד).³⁷ כאן ה' נענה לו ומעניק לו עוזרים מבחוץ – חזאל ויהוא, ועוזר, ממשיך דרך, מבפנים – אלישע.³⁸ כתב המינוי של אלישע מוכיח את התפיסה שאלישע ממשיך בדרך של מידת הדין:³⁹ "וְהַנִּמְלֹט מִחֶרֶב יְהוּא יָמִית אֱלִישֶׁעַ" (שם, יז).⁴⁰ יש לשים לב, שאף לאחר המעמד הזה אליהו ממשיך בתפקידו כנביא, עד ימי אחזיה בן אחאב (מל"ב א'), ואין סימן לכך ש"פוטר" מתפקידו או שזנח את דרך האש המקנאת. ניתן לראות זאת בבירור בסיפור כרם נבות (כ"א) ובשריפת שליחי המלך אחזיה (מל"ב א'). המקורות שצוינו לעיל מהווים בסיס חזק לתפיסה, שענישת ישראל הייתה חלק מהתוכנית האלוהית, ולא נכפתה על ה' בידי אליהו.⁴¹ בחלק מהמקורות נראה באופן ברור יותר שאף

36 קושי זה הוביל לשני כיוונים אצל האוחזים בדעה שאליהו קינא על דעת עצמו. חוקרי מקרא נטו לנתק בין שני החלקים ולראות את החלק השני כ"זר" לחלק הראשון. ראו לדוגמה: א' ארליך, **מקרא כפשוטו**, ניו-יורק 1899, עמ' 316. אחרים ראו בסיפור "כניעה" לדרכו של אליהו והקצנתו כדרך נוספת לכפות את אליהו לחזור בו. ראו לדוגמה: מלבי"ם על אתר, הרב סמט (לעיל, הערה 4), עמ' 301-312.

37 נראה שבדידותו של אליהו, על אף שהוא זוכה לשהות במחיצת הבורא, זוכה לגילוי פני שכינה, זוכה לקול דממה דקה, כפי שנראה בהמשך, עדיין מעיקה עליו. ניתן להשוות זאת לתלונותיו של ירמיה הנביא, אשר מחד אומר "ויהי דברך לי לששון" (ירמיהו ט"ו, טז), ומאידך חווה את חוויית הבדידות במלא עוצמתה הכואבת. המחשה נוספת של הבדידות של הנביא, כאשר אפילו התומכים בו יראים מפניו ומאשימים אותו, מצויה בדברי סימון (לעיל, הערה 25), עמ' 212-216.

38 רופא (לעיל, הערה 1) עמ' 163 רואה כאן מענה לשלשת הגיבורים של הסיפור הקודם: "שלשה גיבורים חדשים יעלו על הבימה במקומם של שלשת הגיבורים שפעלו בדור הזה: נביא – אלישע במקום אליהו; מלך ישראל – יהוא במקום אחאב; מלך זר – חזאל מלך ארם, לעומת איזבל בת אתבעל מלך צידונים. כולם יימשחו בידי אליהו וימשיכו את פעולתו. הם יעבירו את ישראל בכור המצרף".

39 ראו גם: י' גוטמן, 'אלישע', **אנציקלופדיה מקראית**, כרך א, ירושלים תש"י, עמ' 356; סימון (לעיל, הערה 25), עמ' 270.

40 בהתאם לשיטתו, רש"י מקטין את ההיבט המעניש בפעילות של אלישע: (על י"ט, יז): "ימית אלישע – לא מצינו שהמית אלא ארבעים ושנים ילדים על ידי הדובים ביריחו (מלכים ב' ב' כ"ד)". אמנם, גם על הנתון הזה שמביא רש"י ניתן להתווכח, כפי שנראה בהמשך.

היזומה הייתה משמיים ("ובדברך עשיתי"), ובחלקם אפשר להישאר עם ההנחה שהיזומה הספציפית הייתה של אליהו, אך היא הייתה בהתאם לרצון ה': ה' הוא שמביא פורענות לעמו והוא שמביא להם את הישועה. בעקבות התפיסה הזו ניתן להבין ולפרש גם את הסיפור כולו. **שבועת אליהו** – את ניסוח שבועת אליהו בנוגע לעצירת הגשמים (י"ז א: "חִי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לִפְנֵי אֵם יְהִי הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לִפִּי דְבַרְי"), ניתן להשוות לשבועה נוספת של אליהו בפרק הבא. בפרק י"ח, אליהו הולך בציווי המפורש של ה' (י"ח א: "לֵךְ הֲרָאָה אֶל אַחָאָב וְאָתְנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה"). הוא פוגש את עובדיה בדרך, והוא נשבע לעובדיה, באותה לשון ממש, כי הוא הולך להתגלות לאחאב (שם טו): "וַיֹּאמֶר אֵלָיו חִי ה' צְבָאוֹת אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לִפְנֵי כִּי הַיּוֹם אֶרְאֶה אֵלָיו"⁴². גם כאן, אליהו נשבע לעשות משהו, אלא שבסיפור הזה ברור שהדבר שהוא נשבע לעשות, הוא עושה בשם ה'.⁴³ מכאן אפשר להקיש שגם בסיפור הראשון, השבועה נעשתה על פי ה'.⁴⁴

המעמד הכפול בהר חורב – רד"ק משווה בין ההתגלות לאליהו בהר חורב, לבין ההתגלות הדומה למשה. וכך הוא מסביר (י"ט, יא):

ויש לשאול מה היה כל זה הענין ולא אמר לו מה יעשה עד שהביאו אל הר חורב והראה לו כל זה הכבוד, והנראה בעיני כי כל זה היה **גמול המעשה הטוב** שעשה בהר הכרמל וקדש שם ה' בתוך בני ישראל והחזירם למוטב עד שאמרו כלם ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים והרג נביאי הבעל גמלו האל בצדקו והביאו אל מקום הכבוד עם פלא גדול שעשה עמו בדרך והראה לו כל הכבוד הזה וצריך להתבונן ברוח וברעש ובאש ובקול דממה דקה.⁴⁵

41 אף י' ברוכי (לעיל, הערה 6, [עמ' 39–54, 68–70]) רואה בכך את התוכנית האלוהית, אלא שהוא סבור שאלהיו התנגד לענישה קשה לישראל, ולכן אף מנסה להתנער ממישיחת אלישע ומאלישע עצמו המלווה אותו. עם זאת, לדעתו אלישע רחום יותר מן התוכנית האלוהית שיועדה לו, בעקבות השפעת אליהו.

42 ראו גם אמית (לעיל, הערה 10), עמ' 169. אמנם יש הבדל בין השבועות, בכך שאלהיו מעיד שהגשם ירד לפי דברו. עם זאת, ברגע שמניחים שאלהיו הוא השליח ששלח ה' לייצג אותו בפני אחאב ובני דורו, אכן רק כשהוא יאמר (לאחאב ובני דורו) הגשם ירד. יש בכך רמיזה שהגשם לא ירד מעצמו, אלא יקדמו לכך דין ודברים, כפי שהיה בפועל.

43 לשאלה, שעולה לאורך כל המקרא כולו, מדוע לעיתים מופיע הציווי האלוהי לפני המעשה האנושי ולעיתים הוא לא מופיע במפורש, מתייחס רמב"ן בפירושו לשמות י', ב; ט"ז, ד ובמקומות נוספים.

44 סימון (לעיל, הערה 25), עמ' 195–197, מביא את הטיעונים שהובאו כאן, ומוסיף שהסיפור עצמו בונה את דמותו של אליהו כמי שמציית לצו ה'. לדעתו, הופעתו הפתאומית של הנביא, בלי ציווי קודם, נועדה לתת את התחושה הדרמטית שההצהרה של אליהו אמורה הייתה ליצור.

45 השוו' י' גוטמן, 'אליהו', **אנציקלופדיה מקראית**, כרך א, ירושלים תש"י, עמ' 340.

אליהו הנביא, כגמול על אומץ ליבו ועל קנאותו לשם ה', זוכה להתגלות שכמוה כהתגלות ה' אל משה בנקרת הצור, התגלות שמטרתה "להראות את כבוד ה'".⁴⁶ גם התגלות ה' למשה באה להוכיח שמה מוצא חן בעיני ה' (שמות ל"ג, יב-כג).

בהמשך לכך, אפשר להבין את השאלה הכפולה של הקב"ה "מה לך פה אליהו" ואת התשובה הכפולה, כהתגלויות ברמות שונות.⁴⁷ בתחילה מגיעה שאלת ה' אל אליהו בחורב. בעקבות תשובת אליהו שהוא קינא לשם ה', הוא זוכה להיכנס בעד לכמה מחיצות: בעד למחיצת הרוח, הרעש והאש;⁴⁸ כדי להגיע להתגלות העליונה של "קול דממה דקה". שם הוא זוכה לנהל את אותו דו-שיח עצמו עם התגלות ברורה יותר ובהירה יותר של הקב"ה.⁴⁹

מסעות אליהו – אליהו נשלח להסתתר בנחל כרית למטרה כפולה. בהיבט הלאומי, הסתרת הנביא מסמלת את הסתר הפנים של ה'⁵⁰; ובהיבט הפרטי, ה' מכלכל את אליהו, שליחו הנאמן, באופן ניסי, כך שאפילו האכזריים שבעופות⁵¹ תומכים בשליחותו של אליהו. הם מאכילים אותו בשר ולחם כמאכלם של בני ישראל במדבר, כשהיו תחת השגחתו הצמודה והמגוננת

46 'כבוד ה'" מתייחס, לפי חלק מן הפרשנים, לדרכים השונות שבהן ה' מתגלה בעולם, למידותיו השונות (הכוללים יחד עם 'רחום' ו'חנון' גם 'לא ינקה'). עם זאת, הרמב"ן כותב בפירושו להתגלות ה' לאברהם בפרשת וירא (בראשית י"ח, א) שלעיתים 'כבוד ה'" מתגלה כתגובה למעשה חיובי או שלילי לבני אדם. התגלות בעקבות חטאים מוכרת לכל אורך ספר במדבר (י"ד, י; ט"ז, יט; י"ז, י; כ', ו), אך הרמב"ן מציג שיש בהתגלות ה', כגון זו לאברהם בעקבות ברית המילה, שכר על המעשה הטוב שנעשה.

47 לדעת סימון (לעיל, הערה 25), עמ' 259 מדובר על נבואת הקדשה מחודשת! וראו הפניות נוספות בהערה 137 שם. גם לדעתו, יש במעמד זה "אישור רבתי למאבק שיטתי וממושך בעבודת הבעל בישראל, עד להכחדה הגמורה של כל עובדיו" (שם, עמ' 263).

48 כפי שמציינים קיל (לעיל, הערה 26, עמ' שפג), הרב אריאל (לעיל, הערה 26, עמ' 226-229) והרב סמט (לעיל, הערה 4, עמ' 292 ובהערות), הרוח, הרעש והאש הם אופנים שונים של התגלות ה', או של הופעה המטרימה את התגלות ה', כפי שמופיע במספר מקורות.

49 זקוביץ (לעיל, הערה 10), עמ' 341 עומד על ההבדל בין הכתוב בתחילה: "והנה דבר ה' אלי" לבין הכתוב בהמשך "והנה אלי קול": "לרמוז לך ש'קול דממה דקה' שנזכר קודם לכן בפס' יב הוא הוא המבטא את הופעתו של ה'!". אמנם הוא רואה את ההתגלות כתוכחה לאליהו. אך לפי דרכנו, יש בכך רמז לדיבור בדרגה שונה. אפשר להשוות זאת להתנהלות אליהו מול המלך אחזיה במל"ב פרק א'. שם אליהו שלח מסר מרחוק, היו שלוש משלחות שנשלחו אליהו, ולבסוף הוא הגיע למפגש אישי עם המלך, שם חזר על אותו מסר בדיוק.

50 לפי פירוש קיל (לעיל, הערה 26), עמ' שנד אפשר ששם הנחל על שם הגזרה של איזבל להכרית את נביאה ה' ועל שם הבצורת שהכריתה אדם ובהמה.

51 פירוש אחר המופיע בפרשנים הוא שהעורבים הם אנשים מסוימים (ראו, לדוגמה בפירוש רד"ק ל"ז ד). לפי פירוש זה, אליהו איננו מתנתק לגמרי מהציוויליזציה ונשאר בקשר צמוד עם בני אדם. וראו גם בראשית רבה פרשה לג ה, עמ' 309.

של הקב"ה;⁵² לצידון אליהו נשלח גם כדי להגן עליו, ועוד בתוך ארצה של איזבל,⁵³ מייבאת עבודת הבעל והאשרה.⁵⁴ בנוסף, הוא מתחיל "ציאה" למרחב האנושי, ובו הוא מדגים את העיקרון החשוב (שנראה ביתר שאת אצל אלישע) שקרבה לנביא והבעת אמונה בו ובשלוחו, יכולה להוריד שפע לעולם.⁵⁵ התחנה הבאה במסע של אליהו, תהיה לשם הורדת הגשם בידי ה', כאשר ה' מחליט שהגיע הזמן, לאחר שהעם יביע גם הוא אמונה בה'.⁵⁶ במעמד הר חורב, אליהו מתלונן על הבדידות בדרך,⁵⁷ ומקבל שותפים להמשך קיום המשימה.⁵⁸

נביאי האש והמים – לצד בשורות הפורענות של אליהו, אנו מוצאים כי הוא מביא ברכה. גזרת הבצורת לא הייתה מוחלטת, אלא כללה מראש הבטחה לירידת הגשם. לאחר שאליהו מביא את העם לחזרה בתשובה, הוא פועל בעצמו ומתפלל בשביל להוריד את הגשם (שם, י"ח, מב): "וַיִּגְהַר אֶרְצָה וַיֵּשֶׁם פָּנָיו בֵּין בְּרָקָיו".⁵⁹ גם כשאליהו מגיע בדבר ה' לצרפת, הוא מחיל שם ברכה הן על כד הקמח והן על צפחת השמן של האישה הצרפתית. בנוסף הוא מחיה את בנה. כשם שעצר את הגשם, כך הוא התפלל להשיבו. כשם שבישר על הגזרה הרעה על ישראל, כך קבל על פגיעתה.

52 הפסוק על האכלת אליהו מעורר אסוציאציה לסיפוק צרכיהם של בני ישראל במדבר. השוו': "לָחֶם וּבָשָׂר בְּבִקְרָה וּלְחֶם וּבָשָׂר בְּעֶרְבָה" (י"ז, ו) עם "בֵּית ה' לָכֶם בְּעֶרְבָה בָּשָׂר לֶאֱכֹל וּלְחֶם לִשְׂבֹּעַ" (שמות ט"ז, ח). בעקבות כך, כנראה, הפסוק מנוסח בתרגום השבעים: "והעורבים מביאים לו לחם בבוקר ובשר בערב". ראו: כוגן (לעיל, הערה 15), עמ' 424. 426; י' זקוביץ, **מקראות בארץ המראות**, תל אביב 1995, עמ' 64.

53 מ' רואי, **מסע בין סיפורים – קריאה ז'אנרית בסיפורי מסע במקרא**, ירושלים תשע"ט, עמ' 136135 ובהערה 4, מזהה מוטיב חוזר של הליכה בדרך ושמירה של ה' על אליהו בדרך. לדעתו, זה מכונן כנגד האשרה שהייתה אלת דרכים / אלת השמירה על הולכי דרכים, שגם נגדה נלחם אליהו.

54 ראו: תנחומא מקץ ו; השוו': אמית (לעיל, הערה 10), עמ' 169; כוגן (לעיל, הערה 15), עמ' 431-432.

55 סימון (לעיל, הערה 25), עמ' 199-201 רואה מהלך של חינוך של האישה הצרפתית, והבאתה לכדי אמונה, ושזה מה שצריך לעשות עם מלך ישראל. וראו להלן, הערה 69.

56 לפי רד"ק (י"ח, א), אליהו נשלח להוריד את הגשם כשהעם חזר בתשובה. פרשנים אחרים רואים כאן מהלך שבו ה' מאלץ את אליהו להוריד גשמים, כהנחיה משמיים (אברבנאל, אלשיך), או כעיצומו של תהליך חינוך אליהו לדאוג לעם (הרב סמט, לעיל, הערה 4, עמ' 98-102), אולי בעקבות החייאת בן האשה האלמנה (מלבי"ם, על פי דברי המדרש בבבלי סנהדרין ק"ג ע"א ובמקבילות). האפשרות שמוצעת כאן היא שזה היה חלק מהתוכנית האלוהית, למנוע מים מן העם לזמן מספיק כדי שהעם יחוש דחק, וכדי שהמבחן מול נביאי הבעל יהיה בעל משמעות, הן בשל אוזלת היד של נביאי הבעל להוריד מים והן בבקשה החרגה של אליהו לשפוך מים על המזבח, שהם למעשה שאריות אחרונות של מים. לבסוף, כדי לזכות בגשם, העם יצטרך גם להכיר שה' הוא האלוהים.

57 אמנם אליהו מודע לכך שגם בימיו יש נביאים נוספים, אך למיטב ידיעתו הם עודם מסתתרים במערה.

58 אליהו לא מינה בעצמו את מלך ארם ומלך ישראל, כפי שנצטווה, אך מכיוון שאלישע נמשך כממשיך, ממילא הפעולות שעשה הם מכוחו של אליהו.

59 רש"י, רד"ק, רלב"ג, מצודות וכו'. וראו דברי רלב"ג בפרק י"ז, ה, בתועלת העשרים – שזכותו של אליהו עזרה להביא את הגשם.

אף דמותו של אלישע פנים רבות לה. לצד מעשי החסד וההאכלה של אלישע⁶⁰ (שדומים באופיים גם למעשי ההאכלה של אליהו), ניתן למצוא גם תקיפות במעשיו ובתקופתו. מיד לאחר ריפוי מי יריחו, אלישע גורם, ככל הנראה, למות ארבעים ושניים ילדים (!) שצחקו על היותו קרח (מל"ב ב', כג-כד). במקביל לניסים של אלישע שנועדו להחיות ולרפא, אנו רואים אותו ממית ומביא מחלה.⁶¹ צרעת נעמן שהוסרה ממנו נגזרה לדבוק בגיחזי ובבניו עד עולם (סוף פרק ה'). הבאת האוכל בסיום המצור על שומרון הייתה כרוכה בהמתת השומר אשר בשער (סוף פרק ז'). גם האשמת הנביא על הרעב גררה מחיצת אדם בדלת (סוף פרק ו'). במקרים אלו, כמו בנערים בבית אל, אלישע מעניש על חוסר אמון בה' ובנביאו.

יתרה מזאת, דווקא רצף סיפורי הניסים, בהם אלישע מביא ברכה באוכל, מונע מן הקוראים לשים לב להקשר שלהם. בשני סיפורים בסוף מל"ב פרק ד', אלישע מביא ברכה באוכל – הוא מסיר את הרעל שבסיר והוא משפיע ברכה על מעט האוכל כדי שיספיק ליותר ממאה איש. עם זאת, הסיבה שאלישע נדרש להסיר את הרעל מהסיר ולברך את האוכל מצוינת בכותרת לשני הסיפורים הללו – **וְאֵלִישָׁע שָׁב הַגְלָלָה וְהָרָעַב בְּאֶרֶץ** (מל"ב ד' לח). פשרו של רעב זה מתברר בפרק ח' (פס' א'): **וְאֵלִישָׁע דִּבֶּר⁶² אֶל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִחְיָה אֶת בְּנָהּ לְאִמּוֹ קוֹמִי וְלִכִּי אֲתִי [את קרי] וּבִיתְךָ וְגוֹרֵי בְּאֶשֶׁר תִּגּוֹרִי כִּי קָרָא ה' לָרָעַב וְגַם בָּא אֶל הָאֶרֶץ שֶׁבַע שָׁנִים**.⁶³ הבצורת בימיו של אליהו נמשכה שלוש שנים. בשנה הראשונה, לכל הפחות, המים עוד זרמו בנחלים. בימי אלישע הכתוב מודיע על רעב של שבע שנים! לא מדובר כאן על הגורם (מניעת גשם) אלא על התוצאה (שבע שנות רעב כבמצרים).⁶³

אותן שבע שנות רעב מתחזקות לאורך התקופה, ובפרק ו' הכתוב מודיע על מצב קשה ביותר בשומרון שנולד, ככל הנראה, מצירוף של שנות רעב יחד עם מצור של ארם על שומרון (כד-כה): **וַיְהִי אַחֲרֵי כֵן וַיִּקְבֹּץ בֶּן הֶדֶד מֶלֶךְ אֲרָם אֶת כָּל מַחֲנֵהוּ וַיַּעַל וַיִּצֹר עַל שֹׁמְרוֹן. וַיְהִי רָעַב גָּדוֹל בְּשֹׁמְרוֹן וְהָנָה צָרִים עָלֶיהָ עַד הָיְתָה רֹאשׁ חֲמֹר בְּשָׁמְנִים כֶּסֶף וְרִבְעֵה הֶקֶב חֲרִינִים [דְּבִינִים קרי] בְּחֶמְשָׁה כֶּסֶף**. המציאות הזו בשומרון היא מהקשות שידעה ישראל, ודומה בחריפותה

60 ראו לעיל, עמ' 4 ואילך.

61 למרות שהרב אריאל (לעיל, הערה 26, עמ' 162) מצדד בגישה שמוצגת כאן, גם הוא מתעלם מן הרעה והרעב שבאים לעם בתקופת אלישע. לדעתו, המדיניות של אלישע תהיה "שמאל דוחה וימין מקרבת".

לדעתי, מדיניות זו היא המשך המדיניות בתקופת אליהו – שגור על הגשם, אך גם הוריד אותו.

62 לשון זו היא לשון של עבר מושלם. בעת שהסיפור מסופר בפרק ח', כבר עברו שבע השנים הללו, שהחלו עוד הרבה קודם.

63 כשם שאחאב תולה את שלוש שנות הבצורת באליהו (י"ח יז), כך מלך ישראל יודע לקשור בין שנות הרעב הקשות לבין אלישע (מל"ב ו' לא). וראו בפירוש רלב"ג, י"ט יז: "וידמה שהרעב החזקה אשר היה בשמרון היה בסבת אלישע ולזה אמר המלך כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם יעמוד ראש אלישע בן שפט עליו היום". כשם שאחאב מאשים את אליהו שהוא עוכר ישראל (י"ח, יט), כך מלך ישראל מאשים את אלישע ברעב (מל"ב ו' לא).

רק לתקופת החורבן. בזמן הזה התקיימו גם דברי איכה (ב', כ): "אם תאכלנה נשים פִּרְיָם עֲלֵי טַפִּיחִים", שכן כאן מתוארת פניית האישה למלך בטענה (מל"ב ו', כז-כח): "הָאִשָּׁה הַזֹּאת אָמְרָה אֵלַי תְּנֵי אֶת בְּנֶךְ וְנֹאכְלָנוּ הַיּוֹם וְאֶת בְּנֵי נֹאכַל מִחֶר. וַיִּבְטֹשׁ אֶת בְּנֵי וְנֹאכְלָהּ וְאָמַר אֵלֶיהָ בַּיּוֹם הַהוּא תְּנֵי אֶת בְּנֶךְ וְנֹאכְלָנוּ וַתַּחֲבֹא אֶת בְּנָהּ".⁶⁴ הנהגת ה' בתקופת אלישע לא נוטה לכיוון החסד, אלא משלבת מעשים של חסד בתוך מסגרת חמורה יותר של דין, כפי שהיה גם בתקופת אליהו.

גם מוטיב האש מפציע בסיפורי אלישע. כאשר מלך ארם בא ללכוד את אלישע, מסופר (מל"ב ו', יז): "וַיִּתְּפֹלֵל אֶלְיָשָׁע וַיֹּאמֶר ה' פֶּקַח נָא אֶת עֵינָיו וַיִּרְאֶה וַיִּפְקַח ה' אֶת עֵינֵי הַנַּעַר וַיֵּרָא וְהִנֵּה הָהָר מְלֵא סוּסִים וְרָכָב אֵשׁ סָבִיבַת אֶלְיָשָׁע". אלישע גם מכה את שלוחי מלך ארם בסנוורים. מסתבר שסוסי האש ורכב האש הם אלו המניסים את מחנה ארם בהמשך (ז', ו): "וְה' הִשְׁמִיעַ אֶת מַחֲנֶה אֲדָם קוֹל רָכָב קוֹל סוּס קוֹל חֵיל גָּדוֹל".⁶⁵ לכן גם אין פלא כאשר מלך ישראל קורא לעומתו את אותה הקריאה שקרא אלישע לאלהו: "אָבִי רָכָב יִשְׂרָאֵל וּפָרְשָׁיו" (מל"ב י"ג, יד).

למעשה, למרות הרצון להבחין בין הנהגתו של אליהו להנהגתו של אלישע, הדמיון ביניהם גדול מן השוני. בניגוד למרבית הנביאים בתנ"ך, שניהם מחוללי ניסים (ולא רק כאמצעי חיזוק לנבואה שלהם),⁶⁶ ואף ניסים דומים – באופן הפעולות,⁶⁷ ובהישגיהם (בדרך כלל למנוע אוכל/מים/חיים ולהעניקם בחזרה). ניסים רבים שלהם – לחוד וביחד – מזכירים את ניסי יציאת

64 וכדברי רש"י (מל"ב ו', לג): "הנה זאת הרעה מאת ה' – זאת אחת מן הקלות שקלל על ידי משה ואכלת פרי בטןך במצור ובמצוק וגו' (דברים כ"ח, נג)".

65 גם לדעת הרב אריאל (לעיל, הערה 26, עמ' 229) והרב א' סמט (**פרקי אלישע**, ירושלים תשס"ז, עמ' 443-446) יש קשר בין רכב האש של אליהו לזה של אלישע.

66 נביאים נוספים מחוללים ניסים, אבל כדרך לאישוש נבואתם. שמואל מזמן את המטר בימי קציר חטים כדי להוכיח לעם את חוסר הנחת של ה' מבקשת המלך (שמ"א י"ב, יז-יח). איש האלוהים מיהודה קורע את המזבח ועוצר את ידו של ירבעם כדי להוכיח את אמיתות נבואתו (י"ג, ג-ה), ולכן נועד גם מותו בידי האריה בהמשך הסיפור (שם, כא-כו). החזרת הצל במעלות אחז נועדה להוכיח את דברי ישעיה כי חזקיה אכן יירפא ממחלתו (מל"ב כ', ח-יא) ועוד. נביאים רבים כלל אינם נעזרים בניסים כדי להוכיח את נבואתם, ונראה שהנביאים שנבואותיהם מכונסות בנביאים אחרונים (המכונים גם "נביאי הכתב" או "נביאי הספר") נמנעים מכך בדרך כלל.

67 החל מקריעת הירדן (מל"ב ב', ז-ח, יד), ריבוי על-טבעי של שמן ואוכל (י"ז, יד-טז; מל"ב ד', א-ו, לח-מד), החייאת המת (י"ז, יז-כד; מל"ב ד', לב-לו, י"ג, כ-כא), ליווי של סוסי אש ורכב אש (מל"ב ב', יא-יב, ו', יז) וכו'. לעצם הדמיון, ראו בבלי סנהדרין מז ע"א, ועוד רבים. שם ההנחה היא שאלישע לא רק חזר על ניסי אליהו אלא גם עשה כפול. וראו גם: הרב אריאל (לעיל, הערה 26), עמ' 231. יש הסבורים, בעקבות בקשת אלישע "וַיֵּהֱיָ נָא פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחָךְ אֵלַי" (מל"ב ב', ט), כי כוחותיו של אלישע עלו על כוחות אליהו, ויש הסבורים כי לאלישע היו רק שני שלישים, או שני חלקים, מכוחות אליהו (ראו בפירושו רד"ק על אתר).

מצרים.⁶⁸ שניהם מחוללים ניסים לקבוצות וליחידים כאחד.⁶⁹ בניסים של שניהם חוזר מאפיין ברור – מי שלא מאמין בה' ובנביאו נפגע, ומי שמבטא אמונה זוכה לישועה.⁷⁰

68 אליהו במעמד הכרמל באופן לאומי, ובמעמד הר חורב באופן אישי, משחזר את ניסי מעמד הר סיני (=חורב). כשם שמשם המתיק את המים המרים באמצעות זריקת עץ למים (שמות ט"ו, כה) כך אלישע ממתיק את מי יריחו באמצעות מלח (מל"ב ב', כ-כא), ומציף את הברזל של הגרון באמצעות זריקת עץ למים (שם ו', ה-ז). לא בכדי חז"ל מפרשים שמשם רבינו המתיק את המים באמצעות עץ מר, שכן הם שאבו חזרה את המוטיב הזה מסיפורי אלישע, שם הנס נעשה באמצעות הפכים – המתקה באמצעות מלח והצפת ברזל באמצעות עץ. ראו: D. Boyarin, 'Inner Biblical Ambiguity, Intertextuality and the Dialectic of Midrash: The Waters of Marah', *Prooftexts* 10 (1990), pp. 29-48. אלישע מרבה בניסים שנועדו ליצור שפע באוכל ובשתייה, בדומה לכתוב (דברים ל"ב, יג): "וַיִּנְקְהוּ דָבֶשׁ מִסֵּלַע וְשָׁמֶן מִחֶלְמִישׁ צוּר". מן העבר השני, גם בריכוז סיפורי המצורעים ישנו דמיון בולט בין סיפורי אלישע לבין סיפורי משה. לבסוף, אליהו מעביר את "שרביטו" אדרתו לאלישע כאשר שניהם קורעים ועוברים את הירדן.

69 ראו לדוגמה: י' יעקבסון, **חזון המקרא**, תל אביב תשכ"ב, עמ' 64-66. אם משה קרע לישראל את הים והוריד להם מן מהשמיים, ושמואל הוריד גשם מן השמיים לעיני כל ישראל, אליהו לא מסתפק בכך (עצירה והורדה של גשם לעיני כל ישראל) אלא הוא גם פועל ישועות במסגרות פרטיות – כגון כלכלת האישה הצרפתית והחייאת בנה ושרפת שליחי המלך אחזיהו. כך אלישע עושה ניסים קטנים ומקומיים לבודדים (אישה אחת מנשי בני הנביאים, האישה השונמית, נעמן) ולקבוצות (בני הנביאים במספר מקרים, אנשי יריחו, אנשי שומרון, ועוד). זהו אחד המאפיינים המייחדים את אליהו ואלישע משאר הנביאים במקרא. ראו גם: י' גוטמן, 'אלישע', **אנציקלופדיה מקראית**, כךך א, ירושלים תש"י, עמ' 357. גם הרב לאו (לעיל, הערה 21) מציין זאת בעמ' 30-31, למרות דבריו בעמ' 17 שם.

70 ראו: רלב"ג, י"ז, ה, בתועלת השמונה עשר; הרב יעקבסון (לעיל, הערה 68), עמ' 416; סימון (לעיל, הערה 25), עמ' 199-201; וראו גם: הרב אריאל (לעיל, הערה 26), עמ' 223-224: "הוא הבהיר לעם **שיש אלהים בישראל** [ההדגשה במקור – ע"ש], ושהופעתו מתקיימת בתוכו באמצעות הנביא, ולכן נאבק באופן חיובי על מקומה ומעמדה של הנבואה בישראל". הוא מוסיף (שם, הערה 4) שבשל כך הוא גם נעזר בנביאים אחרים לעשות את שליחותו, כדי להרבות נבואה בישראל. לדעתי, העניין קשור גם להבנה שהוא איננו בודד במערכה, וכי חלק מן המענה לקושי שהוא מביע בכרמל בא דרך ריבוי נביאים עושי דבר ה', ואכן עד סוף חייו רואים כיצד נתרבו בני הנביאים, ואף "יצאו ממחבואם" (מל"ב פרק ב', וראו: הרב י"א הלוי, **דורות ראשונים**, כךך ו, ירושלים תרצ"ט, עמ' 116-117). באופן אחר, רנטריה רואה בסיפורי אליהו ואלישע יצירת כוח מתחרה למלוכות (ראו: T.H. Renteria, 'The Elijah/Elisha Stories: A Socio-cultural Analysis of Prophets and People in Ninth-Century B.C.E. Israel', *Elijah and Elisha in W.J. Coote (ed.), Georgia 1992, pp. 75-126*). בקווים דומים ראו: W.J. Coote (ed.), *Socioliterary Perspective*, R.B. Coote (ed.), Georgia 1992, pp. 127-137. Bergen, 'The Prophetic Alternative: Elisha and the Israelite Monarchy', *ibid.*, pp. 127-137.

אמנם, אליהו מחולל מעט ניסים, אבל בצורה בולטת ופומבית יותר, ואילו אלישע מרבה בניסים, אם כי בצורה מקומית יותר,⁷¹ בדרך כלל.⁷² עם זאת, כמו אליהו, גם אלישע פונה למלך ישראל, ומשפיע עליו.⁷³ הוא אף מגיע לכדי השפעה על החיילים והמלכים של ארם, שידעו ש"יש נביא בישראל".⁷⁴

נתונים אלו מאששים את ההבנה, כי אלישע לא בא להחליף את אליהו, אלא ללוותו, להמשיך אותו, ולהרחיב את תפקידו הלאה.⁷⁵

סוף דבר

אליהו הנביא עלה על במת ההיסטוריה באחת התקופות הקשות ביותר מבחינה דתית של עם ישראל. מאז לידת ממלכת ישראל היא לא הלכה בדרך הישר, אלא נמשכה אחר חטאות ירבעם

71 ראו לעיל, הערה 67. לדעת רמב"ן (שמות י"ג, טז), ניסי יציאת מצרים נועדו להביא לאמונה בה', ובניסים הנסתרים, ובדורות הבאים זיכרון יציאת מצרים יספיק לשימור הידיעה הזו. לתחושת, יש כאן שחזור של ניסי יציאת מצרים, עבור דור שמנותק משרשיו, ושכבר לא זוכר שה' הוא האלוהים. וראו להלן, הערות 76–77.

72 אלישע דואג לאנשים שעוזרים לנביא או לבני הנביאים – אשתו של אחד מבני הנביאים צריכה לקבל עזרה (מל"ב ד', א–ז), האישה השונמית שמארחת את אלישע וגיחזי מקבלת ברכה (שם, יב–יז, וכן: ח', א–ו), וכן יש לוודא שמחזירים את הגרזן השאול למי שעזר לבני הנביאים (שם, ו', ה). נראה שהוא גם פועל להרחיב את קבוצת בני הנביאים. את בני הנביאים פוגשים לראשונה בקבוצות של חמישים איש כאשר אלישע נפרד מאליהו (מל"ב ב', ב'), אחרי כמה שנות פעילות משותפת, בסוף פרק ד' כבר פוגשים קבוצה שמונה מעל מאה איש (פס' מב–מד), ובפרק ו' כבר נאלצים למצוא מקום התיישבות חדש בגלל התרחבות המעגל.

73 בימי אליהו, עוד ישבה איזבל על כס השלטון ונשבעה: "כֹּה יַעֲשֶׂון אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסִפִּין כִּי קָצֵת מִקֶּחַר אֲשִׁים אֶת נַפְשְׁךָ כְּנָפֶשׁ אֶחָד מֵהֶם" (י"ט ב, ב). אך בנה (לפי רד"ק ורלב"ג) כבר יחזור לנוסח המעיד על אמונה באל אחד: "וַיֹּאמֶר כֹּה יַעֲשֶׂה לִּי אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסֵף אִם יַעֲמֹד רֹאשׁ אֱלִישֶׁע בֶּן שַׁפְט עָלָיו הַיּוֹם" ראו: אמית (לעיל, הערה 10), עמ' 179. ראו גם מל"ב ה', ח – בסיפור נעמן, ושם ח', ד–ו – בהתעניינות של מלך ישראל בניסיו של הנביא.

74 ריפוי צרעת נעמן (מל"ב ה'), בגילוי מקום חניית מחנה ארם (מל"ב ו', ח–יב), והתחמקות ממצור והובלת חיילי ארם לתוך שומרון (שם, יג–כג), ובהצלה ניסית מהמצור (שם, ז', ו–ז), עד כדי שאילה בנביא בנוגע למחלה (שם, ח', ז–טו).

75 הרב יעקבסון (לעיל, הערה 68), עמ' 420, רואה את ההמשכיות גם במעשה יוצא-הדופן של נביא שממנה נביא שימשיך אותו. יעל שמש רואה בסיפור פרדתו של אלישע מאליהו בקשה של אלישע להיות כבנו בכורו של אליהו – הן בבקשת פי שניים מהרוח והן בקריאה "אבי אבי", כל זאת לצד ביטוי האבלות של קריעת הבגד ולבישת אדרתו של אליהו במקום. י' שמש, **אבלות במקרא, דרכי התמודדות עם אבדן בספרות המקראית**, תל אביב תשע"ו, עמ' 125–127. קשר נוסף בין משה לאלהו ואלישע, בא לידי ביטוי בסיפור עליית אליהו בסערה השמימית, בעוד אלישע רואה. עלייה זו נעשית בעבר הירדן, אולי במקום מותו של משה. ראו: הרב אריאל (לעיל, הערה 26), עמ' 225 הערה 11.

בן נבט. חטאי ירבעם בן נבט כללו עבודת ה' "דרך אמצעים", אבל בימי אחאב נכנסה עבודה זרה ממש לתוך ארץ ישראל על ידי איזבל בת אתבעל מלך צידון.⁷⁶ מהמשך סיפורי אליהו ואלישע נראה כי עזיבת ה' ועבודת הבעל פשתה בעם כולו ולא נשארה רק ברמת המלכות.⁷⁷ בהר הכרמל אליהו מבקש מהעם לבחור בין ה' לבעל, והעם איננו מסוגל לבחור.⁷⁸

הדעה המקובלת, רואה באליהו קנאי שבוחר להתנגד למציאות הזאת, גוזר בצורת על העם כדי להעניש אותם, ונוקט קו קשה כלפי העם. לדעתם, ה' דווקא בחר להאריך אפו ולנקוט במידת הרחמים (ולמעשה, גם בסוג של הסתר פנים), אך אליהו חשב שנכון להפעיל את מידת הדין, וניצל את כוחו כנביא להעניש את העם. לפי שיטה זו, למרות שה' נענה לגזרת אליהו, הוא דוחה את שיטתו, ולבסוף מחליף אותו באלישע, נביא של חסד. בהמשך לכך, המסר של הסיפור הוא שמידת החסד ואהבת ה' לעמו גוברת על הקנאה והדין, וה' פועל בעולם כדי ללמד – את נביאו דווקא – את חשיבות 'קול הדממה הדקה'.

עם זאת, ממקורות רבים עולה תמונה אחרת – לפיה ה' מפסיק להסתיר את פניו, ובוחר להתגלות באמצעות נביאיו בקרב העם. אליהו נשלח בדבר ה' לעם, ואלישע מונה בהמשך כדי לסייע בידו ולהמשיך את דרכו. הכלים שניתנו בידיהם הם כלים קיצוניים של ענישה ופורענות, המבטאים את מידת הדין, מצד אחד, אך גם של התגלות אלוהית בהירה ומעניקת חסד למי שזכאי לכך, מצד שני. גם אליהו, וגם אלישע, פועלים להחזיר לעם את תחושת ההשגחה הגלויה,⁷⁹ שמדגישה את הקשר בין מעשי האדם לתגובת ה' המיידית.⁸⁰ הם הופכים את ההליכה

76 על ההנגדה בין השם אליהו, שמייצג את עבודת ה', לבין השם איזבל, שמייצג את הבעל ('זבל' הוא הכינוי של האל בעל בכתבי אוגרית), ראו: רופא (לעיל, הערה 1), עמ' 171 הערה 26.

77 סיפור חיאל בית האלי, מצביע לדעתי על משהו עמוק יותר. חיאל, שכבר לא חש לקללה נגד בונה יריחו, שהחזיקה מעמד עוד מימי יהושע בן נון, מעיד על עמעות זיכרון המסורת שעברה מדור לדור, ששימרה את הקשר בין הישיבה בארץ לאלוהי ישראל. לדעתי, ניסים כדוגמת ניסי יציאת מצרים נועדו לעורר את הזיכרון ההיסטורי של העם.

78 בעיות דתיות דומות היו בתקופת השופטים. ניתן לשים לב לדמיון בין תקופה זו לתקופת המדבר מחד, ולתקופת אליהו ואלישע מאידך. עם ישראל עוזב את ה' ועובד אלוהים אחרים. המלאך בבוכים (שופטים ב' א-ה) מבקר את העם דווקא על שכחת יציאת מצרים. בפועל נעשים לא מעט ניסים (באמצעות קשר מובהק בין המצב הדתי למצב המדיני של העם, ירידת אש מן השמיים לגדעון, למנוח ולאם שמשון, שיטפון גדול בתקופת סיסרא וברק, כוח פיזי ניסי של שמשון ועוד). תקופת השופטים מסתיימת בחזרה בתשובה (פרק י') ועזיבת האלוהים האחרים (שם), בדיוק בסיפור שהתודעה ההיסטורית חוזרת ועולה (בדברי יפתח למלך בני עמון בפרק י"א).

79 כלי הבצורת לא נבחר רק בגלל הכתוב בתורה (דברים י"א, טז-יז), אלא גם כחלק מהמאבק בבעל, אל הגשם. ראו לדוגמה: ש"ל גורדון, **נביאים ראשונים**, כרך שלישי: מלכים א, מלכים ב, תל אביב תשנ"ב, עמ' 106; אמית (לעיל, הערה 10), עמ' 169.

80 לא בכדי אליהו מוזכר בנבואת מלאכי (פרק ג') כמי שקשור לבוא יום ה', שאז גם יהיה ברור שטוב לצדיקים ורוע לרשעים, ותהיה בהירות גדולה בהשגחת ה' בעולם.

בעקבות ה' לדבר שהוא "כדאי" ומענישים מיידית על חוסר אמון. אנשי האלוהים מחזירים את האמונה ש"ה' הוא האלהים".

לפי ההבנה הזאת, אמנם ה' מאריך אפו פעמים רבות, אבל הוא גם בוחר לעיתים להתערב, באמצעות נביאיו, באופן פעיל יותר וגלוי יותר במציאות. דרך זו היא דרך של דין, שמשולבת בה מידת הרחמים, ומטרתה להחזיר את העם בתשובה כדי שיזכו לברכה בזכות ולא בחסד.